

XVIII

a m ž i a u s
studijos

9

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Parlamentarizmas. Konstitucija. Visuomenė

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

9

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Parlamentarizmas. Konstitucija. Visuomenė

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2023

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Londono universiteto koledžas | University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-23-7)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale biblioteka.lt

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2023

© Straipsnių autoriai, 2023

© Lietuvos istorijos institutas, 2023

ISBN 978-609-8314-33-5

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

PARLAMENTARIZMO RAIDA

Andrzej Macuk

Sejmiki poselskie Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania
Augusta III . . . 18
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės priešseiminiai seimeliai valdant
Augustui III. *Santrauka* . . . 47

Arnaud Parent

The Political Writers Louis-Antoine Caraccioli, Simon Linguet and John
Lind, and the 1772 Partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth: A Step
Towards Awareness of a Common European Membership? . . . 49
Politikos rašytojai Louis-Antoine'as Caracciolis, Simonas Linguet, Johnas Lindas apie pirmąjį
Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimą (1772 m.): žingsnis link bendros narystės Europoje?
Santrauka . . . 73

Andrzej Stroynowski

Wkład reprezentacji Wielkiego Księstwa Litewskiego w dorobek sejmów
grodzieńskich 1784 roku . . . 74
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovų indėlis į 1784 m. Gardino seimo
teisėkūrą. *Santrauka* . . . 92

Dorota Dukwicz

Przemiany systemu rosyjskiej dominacji w Rzeczypospolitej na przełomie
lat 60. i 70. XVIII wieku . . . 93
Rusijos dominavimo Respublikoje sistemos pokyčiai XVIII a. 7–8-ojo dešimtmečių
sandūroje. *Santrauka* . . . 103

KETVERIŲ METŲ SEIMO VEIKLA

Adam Stankevič

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų teismų reforma
Ketverių metų Seime . . . 106
The Four-Year Sejm's Reform of the Courts of the Nobility in the Grand Duchy
of Lithuania. *Summary* . . . 128

Paweł Zajac OMI

Stolica Apostolska a *Kodeks* Zamoyskiego – Refleksje Nuncjusza
Archettiego na marginesie sporu o reformę Rzeczypospolitej
w latach 1778–1780 . . . 129
Apaštališkasis sostas ir *Zamoyskio kodeksas* – nuncijaus Giovannio Andrea Archetti refleksijos
ginčų dėl Abiejų Tautų Respublikos reformos kontekste 1778–1780 metais. *Santrauka* . . . 144

Ewa Zielińska

Działalność hetmana wielkiego koronnego Franciszka Ksawerego Branickiego w pierwszych miesiącach obrad Sejmu Wielkiego w świetle korespondencji Stanisława Augusta z Filippo Mazzeim . . . 145

Lenkijos didžiojo etmono Pranciškaus Ksavero Branickio veikla Kerverių metų seime remiantis Stanislovo Augusto ir Filippo Mazzei korespondencija. *Santrauka* . . . 155

1791 M. GEGUŽĖS 3 D. KONSTITUCIJA

Andrzej Zakrzewski

Falszywe pierwszeństwo *Ustawy rządowej* z 1791 roku . . . 158

Netikras 1791 metų Valdymo įstatymo pirmumas. *Santrauka* . . . 168

Robertas Jurgaitis

Įstatymų leidžiamoji valdžia Abiejų Tautų Respublikos 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje: reformos kryptys ir ribų išgryninimas . . . 169

Legislative Power in the Constitution of 3 May 1791 of the Commonwealth of Both Nations: Directions of the Reform and Elucidation of Boundaries. *Summary* . . . 188

Richard Butterwick

Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów. Analiza języka politycznego . . . 190

Abiejų Tautų tarpusavio garantijų įstatymas. Politinės kalbos analizė. *Santrauka* . . . 203

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Abiejų Tautų tarpusavio garantijų įstatymas 1791 metų masinėje komunikacijoje . . . 204

The Law of Mutual Assurance between the Two Nations in Mass Communication in 1791. *Summary* . . . 223

KONSTITUCIJA IR VISUOMENĖ

Rūta Janonienė

Maliatyčių bažnyčia kaip katalikų vienybės simbolis . . . 226

The Church of Maliatsichy as a Symbol of Catholic Unity. *Summary* . . . 246

Ewa Kula

Projekty wychowania obywatelskiego młodzieży w dokumentach

Komisji Edukacji Narodowej, poprzedzających wydanie *Ustaw* z [1781]

1783 roku . . . 247

Jaunimo pilietinio ugdymo projektai Tautinės edukacinės komisijos dokumentuose iki 1783 m. [1781 m.] Nuostatų paskelbimo. *Santrauka* . . . 260

Joana Vitkutė

Kasdienos dalyviai ir valstybės ateities kūrėjai: vaiko vaizdinys Pranciškaus

Smuglevičiaus kūryboje . . . 261

The Participants of Everyday and the Creators of the Future of the State: The Image of the Child in the Works of Franciszek Smuglewicz. *Summary* . . . 288

Janina Kamińska

Środowisko Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego

a Konstytucja 3 Maja ... 290

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiosios mokyklos bendruomenė ir Gegužės 3 d. konstitucija. *Santrauka* ... 300

Lina Balaišytė

Apie ką kalbėjo Konstitucijos šventės? „Švelniosios revoliucijos“ epochos išskilmės ir jų dekoracijos ... 302

What did the Constitutional Festivals Talk about? The Celebrations and their Decorations in the Epoch of the ‘Gentle Revolution’. *Summary* ... 320

Katarzyna Buczek

Uroczystości związane z uchwaleniem i pierwszą rocznicą Konstytucji 3 Maja w szkołach Wielkiego Księstwa Litewskiego ... 322

Gegužės 3 d. konstitucijos priėmimas ir jos metinių minėjimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mokyklose. *Summary* ... 339

Danuta Kowalewska

Konstytucja 3 Maja w polskiej kulturze współczesnej ... 340

Gegužės 3 d. konstitucija šiuolaikinėje Lenkijos kultūroje. *Santrauka* ... 356

PUBLIKACIJA

Juozapo Albino Herbačiausko laiškas Augustinui Janulaičiui dėl 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos pirmojo vertimo į lietuvių kalbą.

Robertas Jurgaitis ... 358

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Richard Butterwick. *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija. Abiejų Tautų Respublikos testamentas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 178 p. ISBN 978-609-8183-86-3.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 364

Kad Tėvynė gyvuotų. Lietuva ir Lenkija 1791 m. konstitucijos epochoje: tarptautinės parodos katalogas, 2021 m. spalio 19 d. – 2022 m. sausio 16 d., Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai [Vilnius] / *O dobro Ojczyzny. Litwa i Polska w epoce Konstytucji 3 maja / To Keep the Homeland Alive. Lithuania and Poland in the Epoch of the 1791 Constitution*, sudarytojos Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Gintarė Džiaugytė-Burbulienė (serija *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų parodų katalogai*, t. XXXII), Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2022. – 600 p. ISSN 2351-7115, ISBN 978-609-8061-75-8. *Tomas Vaitkus* ... 367

Asmenvardžių rodyklė ... 370

Vietovardžių rodyklė ... 384

WKŁAD REPREZENTACJI WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO W DOROBEK SEJMU GRODZIŃSKIEGO 1784 ROKU

ANDRZEJ STROYNOWSKI

Uniwersytet im. Jana Długosza w Częstochowie

Adnotacja. Dorobek ustawodawczy sejmu grodzieńskiego 1784 roku wyróżniał się zakresem przeprowadzonych reform. W niespotykanej wcześniej skali ustawodawstwo to odnosiło się do Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stało się to możliwe tylko dzięki wyjątkowej aktywności reprezentantów Litwy na tym sejmie, wykazujących też dążenie do osiągnięcia kompromisu oraz unikania tak typowych wówczas podziałów politycznych. Doświadczenia z obrad sejmowych w 1784 roku niewątpliwie zostały wykorzystane przez reprezentację litewską w trakcie Sejmu Wielkiego lat 1788–1792. Wówczas, dzięki wykazywanej jednomyślności wobec najważniejszych problemów kraju, zdołano zabezpieczyć interesy Wielkiego Księstwa Litewskiego. To dążenie do prezentowania zgodnych postaw reprezentantów Litwy ujawniło się już w 1788 roku, gdy jednomyślnie poparto aukcję wojska. Zasadnicze jednak znaczenie miało jej stanowisko wobec Konstytucji 3 maja, którą Wielkie Księstwo Litewskie poparło w najszerszym zakresie, co ujawniło się już w momencie jej przyjmowania, jak też w wynikach tzw. referendum lutowego 1792 roku. Ta postawa reprezentantów Wielkiego Księstwa Litewskiego wpłynęła na kształt ustawodawstwa okołokonstytucyjnego z lat 1791–1792. W szczególności to prokonstytucyjne stanowisko reprezentacji Wielkiego Księstwa Litewskiego wpłynęło na przyjęcie przez sejm 20 października 1791 roku *Zaręczenia Wzajemnego Obojga Narodów*, dzięki któremu zdołano zabezpieczyć przestrzeganie zasad unijnego państwa.

Słowa kluczowe: Sejm Wielki; Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów 1791; Sejm grodzieński 1784 roku; Parlamentaryzm Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Może rodzić się wątpliwość odnośnie zasadności umieszczenia tego artykułu w tomie, poświęconym Konstytucji 3 Maja 1791 roku. Jednak w trakcie pisania ostatnich prac poświęconych 230. rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja¹ dostrzegłem konieczność powiązania ówczesnej taktyki reprezentantów Wielkiego Księstwa Litewskiego, walczących o przestrzeganie i umocnienie zasad unii lubelskiej, z doświadczeniami sejmu grodzieńskiego 1784 roku. To właśnie w 1784 roku reprezentacja litewska zdołała wyjątkowo skutecznie realizować swoje podstawowe

1 Andrzej Stroynowski, *Konstytucja 3 maja 1791 roku / The Constitution of May 3rd, 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021; Idem, *Konstytucja 3 maja 1791 roku – 1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucija – The Constitution of May 3rd, 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021.

cele, wypracowując metody walki politycznej, dzięki którym w 1791 roku potrafiła doprowadzić do przyjęcia przez sejm *Zaręczenia Wzajemnego Obojga Narodów*. Uchwalenie przez Sejm Wielki tak zasadniczego, niewzruszalnego prawa było uwieńczeniem wcześniejszych, stale ponawianych starań o zabezpieczenie zasad unii lubelskiej, opartych na równorzędności Korony i Litwy². Przywiązanie reprezentantów Wielkiego Księstwa Litewskiego do tej tradycji potwierdzała zwłaszcza postawa polityczna Kazimierza Nestora Sapiehy³, jak również litewskich marszałków sejmów stanisławowskich⁴. O przywiązaniu do tradycji i dążeniu do skorzystania z realnych korzyści świadczyła też nieustanna walka o przestrzeganie zasady alternaty sejmów Rzeczypospolitej, konsekwentnie łamanej w czasach stanisławowskich⁵.

W toku tych dyskusji sejmowych reprezentanci Wielkiego Księstwa Litewskiego wykazywali skłonność do prezentowania jednolitego czy przynajmniej dość zgodnego stanowiska wobec kluczowych problemów Rzeczypospolitej, co z taką siłą ujawniło się na pamiętnej sesji 3 maja 1791 roku. Mniej istotne znaczenie miała wówczas liczba reprezentantów Wielkiego Księstwa Litewskiego, którzy stanowili ok. 26% obecnych na sali sejmowej. Wykazali jednak zdecydowanie większą zbieżność postaw, co ujawniło się szczególnie w czasie zbierania podpisów pod „Asekuracją”, gdzie wśród 83 podpisanych znalazło się aż 25 reprezentantów Wielkiego Księstwa Litewskiego, co oznaczało ponad 30% osób popierających

- 2 Idem, Problem odrębności litewskiej w obradach sejmów lat 1778–1786, in: *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań XVI–XVIII wiek*, red. Tomasz Ciesielski, Anna Filipczak-Kocur, Warszawa–Opole: Wydawnictwo DiG, 2008, p. 125–141.
- 3 Idem, Kazimierz Nestor Sapieha – talent parlamentarny XVIII wieku, in: *Historia na źródłach oparta. Studia ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Srogoszowi w 65. rocznicę urodzin*, red. Andrzej Stroynowski, Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, 2017, p. 681–696; Idem, Kazimierz Nestor Sapieha, jako marszałek konfederacji litewskiej 1788–1792, in: *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура*, уклад. А. А. Скеп’ян, Мінск: Беларуская навука, 2017, p. 491–502; Idem, Meandry kariery Kazimierza Nestora Sapiehy, in: *Сянегі: асобы, кар’еры, маёмкі: зборнік навуковых артыкулаў*, уклад. А. А. Скеп’ян, Мінск: А. М. Янушкевіч, 2018, p. 142–158.
- 4 Idem, *Rola Michała Hieronima Radziwiłła w obradach sejmów rozbiorowych 1773–1775*, in: *Origines, fontes et narrationes – pośród kręgów poznania historycznego. Prace ofiarowane Profesorowi Marcelemu Antoniewiczowi w 65. rocznicę urodzin*, red. Marek Cetwiński, Maciej Janik, Marek Nita, Częstochowa: im. Stanisława Podobińskiego Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza, 2018, p. 445–455; Idem, Franciszek Ksawery Chomiński – przedstawiciel elity politycznej czasów stanisławowskich, in: *Między Barokiem a Oświeceniem. Ignacy Kraśnicki i jego czasy*, red. Stanisław Achremczyk, Emilia Figura-Oselkowska, Jerzy Kiełbik, Olsztyn: Instytut Północny im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2021, p. 85–100; Idem, Wpływ marszałków na obrady sejmów stanisławowskich, in: Idem, „Wieczory sejmowe”. *Studia nad dziejami parlamentarizmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa: Wydawnictwo AJD, 2013, p. 103–118; Idem, Pierwszy „wolny” sejm stanisławowski 1778 roku, in: *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Historica* 18, 1984, p. 35–66; Idem, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź: Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych, 2005.
- 5 Idem, Znaczenie alternaty sejmów dla Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce stanisławowskiej, in: *Przegląd Nauk Historycznych*, 2018, R. XVII, nr 1, p. 121–142.

dzieło reformy konstytucyjnej⁶. W tej sytuacji głos reprezentacji litewskiej nabierał znaczenia⁷, szczególnie w czasie tzw. referendum trzeciomajowego w lutym 1792 roku. Poparcie wyrażone przez sejmiki litewskie dla Konstytucji 3 maja 1791 roku okazało się najsilniejsze w skali całej Rzeczypospolitej, a najbardziej pożądaną formę jej zaprzysiężenia przyjęło aż 81,8% (27) sejmików, gdy w Koronie na taką formułę zdecydowano się na zaledwie 22,2% zgromadzeń⁸. Oczywiście wpływ na taką skalę poparcia szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego dla dzieła Sejmu Czteroletniego miały kolejne ustawy okołokonstytucyjne⁹, umacniające tradycje unii lubelskiej, wśród których szczególną rolę odegrało *Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów*¹⁰. Wagę tej konstytucji umacniało również jej jednomyślne przyjęcie przez sejmujących¹¹.

- 6 Idem, Reprezentanci Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasie uchwalania Konstytucji 3 Maja, in: *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*, 1991, z. 41, p. 4–5; [Antoni Siarczyński], *Dzień Trzeci Maja Roku 1791*, Warszawa: Michał Gröll, [po 3 maja 1791 r.]; *Dziennik Czynności Seymu Głównego Ordynaryjnego Warszawskiego pod Związkiem Konfederacji Obojga Narodów agitującego się 1791*, b. m. d; Bronisław Dembiński, *Polska na przełomie*, Warszawa-Lwów-Poznań: Nakładem H. Altenberga, 1913, p. 486; Jan Dihm, *Trzeci maj*, Kraków: Wydawnictwo Literacko-Naukowe, 1932, p. 15–20.
- 7 Podkreślić jednak należy fakt, że po stronie dzieła reformy opowiadali się posłowie, gdy wśród senatorów dominowały postawy opozycyjne, zob. Andrzej Stroynowski, Reprezentanci Wielkiego Księstwa Litewskiego, p. 6.
- 8 Przy prowincji litewskiej znalazły się też wyniki sejmiku inflanckiego, Wojciech Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1994, p. 359–361, 327–331, 395.
- 9 Waław Uruszczak, Ustawy okołokonstytucyjne Sejmu Wielkiego z 1791 i 1792 roku, in: *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2013, t. VI, z. 3, p. 247–258.
- 10 *Zaręczenie* uznano za część *pacta conventa*, co dawało mu nadrzędny charakter nad niżej usytuowaną konstytucją, jako zmienianą co 25 lat, Juliusz Bardach, Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska, in: *Przegląd Historyczny*, 1991, t. LXXXII, z. 3–4, p. 392–394, 402–403; Idem, Konstytucja 3 Maja i Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów 1791 roku, in: *Konstytucja 3 Maja 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001, p. 34–35, 38–40; Jerzy Malec, *Szkice z dziejów federalizmu i myśli federalistycznej w czasach nowożytnych*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999, p. 63–70; Idem, Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów – w 220. rocznicę uchwalenia, in: *Studia Iuridica Toruniensia*, t. X, p. 147–166; Andrzej Stroynowski, *Konstytucja 3 maja 1791 roku / The Constitution of May 3rd, 1791*, p. 134–136.
- 11 Sesja 12.4 dnia 20 X 1791 r., Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej – AGAD), Archiwum Sejmu Czteroletniego 22, k. 292–311. W zagajeniu K. N. Sapięcha poinformował o przygotowaniu przez litewską sesję prowincjonalną projektu połączenia skarbow Korony i Litwy, uzupełnionego przez Litwinów o warunki zachowania równości Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego (głównie w obsadzie stanowisk w magistraturach). Według Sapięchy miało to przynieść umocnienie unii lubelskiej. Początkowo nie zgadzano się na przyjęcie projektu na zasadzie akklamacji. Najostrzej przeciw temu protestował poseł wołyński Wojciech Świętosławski, który przyznanie Litwie połowy miejsc w magistraturach uznawał za rozwiązanie niesprawiedliwe, gdyż wpłacała ona do wspólnego skarbu tylko 1/3 dochodu. Dopiero po skierowanej do niego prośbie monarchy wycofał się z opozycji. Również w wystąpieniach innych posłów koronnych pojawiała się chęć ograniczenia projektu Sapięchy do samego połączenia skarbow, ale bez znajdujących się w nim zapisów o obsadzie stanowisk w magistraturach, czy sądach (takie stanowisko prezentował poseł gnieźnieński Adam Bronikowski). Również poseł wieluński Fry-

Przyjęcie *Zaręczenia Wzajemnego Obojga Narodów* oznaczało sukces reprezentacji litewskiej, skutecznie dyskontującej swoją rolę w budowaniu poparcia dla Konstytucji 3 maja, jak też wykorzystującej istnienie sesji prowincjonalnych, pozwalających na wypracowanie propozycji rozwiązań ustawodawczych¹². Wydaje się, że to jej niewątpliwie osiągnięcie stało się możliwe dzięki wykorzystaniu doświadczeń z wyjątkowo efektywnego pod względem ustawodawczym sejm grodzieńskiemu 1784 roku¹³.

Sejm ten wyróżnił się nie tylko swoim nadzwyczajnym dorobkiem ustawodawczym i najspokojniejszym przebiegiem, ale również odbyciem w Grodnie, po raz pierwszy od 1752 roku¹⁴. Był to również jeden z pięciu „wolnych”, zwanych też „jałowymi”, sejmów stanisławowskich z lat 1778–1786, gdyż pozostałe były zwoływane pod laską konfederacji lub konfederowane u progu swoich obrad. Dla nas jednak szczególnie istotny jest tu wkład reprezentacji Wielkiego Księstwa Litewskiego w jego przebieg i ostateczne wyniki.

Dla społeczeństwa litewskiego pierwszym sukcesem stało się zwołanie sejm do Grodna, o co zabiegano przynajmniej od 1780 roku, gdy takie żądanie sesji prowincjonalnej litewskiej 5 listopada przedstawił poseł lidzki Józef Narbut¹⁵.

deryk Jakub Psarski twierdził, że Wielkie Księstwo Litewskie nie jest „udzielnym” księstwem, ale tylko częścią Rzeczypospolitej. Pozostali mówcy popierali jednak projekt *Zaręczenia*, do czego przyczyniły się wystąpienia Celestyna Sokolnickiego, Stanisława Kostki Potockiego, K. N. Sapięhi i króla.

- 12 Wojciech Szczygielski, Rola sesji prowincjonalnych w początkach obrad Sejmu Wielkiego, in: *Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki. Reminiscencje w 220. rocznicę uchwalenia*, red. Jolanta A. Daszyńska, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2009, p. 159–182.
- 13 Andrzej Stroynowski, *Obrady sejm grodzieński 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, 2020; Idem, Соїм у Горадні ў 1784 г. Аб'яднаныя пасяджэнні палат 6–23 кастрычніка 1784 г., in: *Arche*, 2017, № 2 (152), p. 199–224; Idem, Скаіканне першага пры Станіславу Аўгусту Панятоўскім сойма ў Горадні ў 1784 годзе, in: *Arche*, 2014, № 11 (132), p. 251–274.
- 14 Idem, *Opozycja sejmowa*, p. 114–200; Wiczesław Szwed, Grodzieńskie sejmy Rzeczypospolitej, in: *Białostoczczyzna*, 1998, t. 1, p. 30–35. Por. Władysław Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1948, p. 165; Zofia Zielińska, Sejmy polskie z lat 1764–1786, in: *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. Juliusz Bardach, Wanda Sudnik, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1995, p. 113–114; Witold Filipczak, Uwagi o funkcjonowaniu „wolnych” sejmów okresu Rady Nieustającej (1778–1786), in: *Parlamentaryzm w Polsce*, p. 117–126. Do spokojnego przebiegu obrad przyczyniła się wyjątkowa słabość opozycji, która na tym sejmie miała mieć zaledwie 14 posłów, czasem wspieranych przez 18 niezależnych. Król siłę opozycji oceniał na 38 posłów, Emanuel Rostworowski, *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957, p. 222; Andrzej Stroynowski, *Opozycja sejmowa*, p. 179; Idem, *Obrady sejmowe*, p. 46.
- 15 Głosił, że przez zaniechanie zwoływania sejmów do Grodna „Prowincja Litewska od dawnego już czasu traci na pożytkach swego Przywileju, że nie ma alternatywy Sejmów, Prawem Kardynalnym Unii jak najuroczyściej zabezpieczonej [...] Niech Unia czczym tylko słowem, y próżno brzmiącym nie będzie dźwiękiem”, Sesja XXIX i XXX dnia 5 i 6 XI 1780, *Dyaryusz Sejmu Wolnego Ordynaryjnego Warszawskiego szesćcio-niedzielnego Roku Pańskiego MDCCLXXX dnia*

Aprobata tych stałych postulatów reprezentantów Wielkiego Księstwa Litewskiego zmusiła też króla do odbycia dłuższej podróży do Litwy, gdzie dbając o zdobycie poparcia odwiedził Białowieżę, Pińsk, Różanę, Nieśwież i Szczorse¹⁶. Wówczas też zaczął przypominać o swoich rodzinnych związkach z Litwą¹⁷. W rzeczywistości jednak Stanisław August nie oczekiwał poważniejszych efektów prac tego sejmiku, a zwłaszcza reform wojskowych, nierealnych w warunkach uspokojenia sytuacji w Europie, co wykluczyło szanse na zawarcie sojuszu z Rosją i dalsze wzmocnienie Rady Nieustającej¹⁸. Dlatego w uniwersałach przedsejmowych nawet nie sugerował potrzeby podjęcia reform, pozostawiając inicjatywę samej szlachcie pod pozorem, „Że zaś Stan Rzeczypospolitej i Jej potrzeby są dobrze zacnym Województwom, Ziemiom i Powiatom znajome...”¹⁹. W rezultacie również królewskie „propozycje od tronu” miały bardzo ograniczony charakter²⁰ i dla wielu obserwatorów jasnym było, że sejm grodzieński miał tylko przeprowadzić spłatę długów królewskich²¹. Nic więc dziwnego, że również instrukcje litewskie nie po-

z miesiąca października odprawiającego się, [wyd. Stanisław Badeni], Warszawa, [1780], p. 416. W 1782 roku żądanie to ponowili posłowie: słonimski Michał Szwejkowski, wileński Adam Kazimierz Czartoryski, brzesko-litewski Stanisław Ursyn Niemcewicz, Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmiku*, p. 34–34.

- 16 Adam Stanisław Naruszewicz, *Dyaryusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński*, wyd. Magdalena Bober-Jankowska, Warszawa: Instytut Badań Literackich, 2008. Nadal jednak społeczeństwo Wielkiego Księstwa Litewskiego dążyło do obrony zasad unii lubelskiej, Яўген Анішчанка, *Інкарпацыя. Літоўская правінцыя ў падзеллах Рэчы Паспалітай*, Мінск: Хурсік, 2003, p. 249.
- 17 [Stanisław August Poniatowski], *Mowa [...] przed rozłączeniem izb [...] 23 X 1784*, in: *Zbiór mów różnych w czasie sześcioniedzielnego sejmiku grodzieńskiego Roku 1784 mianych* (dalej – ZMR 1784), Warszawa, 1785, p. 80.
- 18 Jerzy Michalski, *Sprawa przymierza polsko-rosyjskiego w dobie aneksji Krymu*, in: Idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. I: *Polityka i społeczeństwo*, Warszawa: Stentor, 2007, p. 420–448.
- 19 *Uniwersał Przedsejmowy 20 V 1784*, in: *Dyaryusz Sejmiku wolnego Ordynaryjnego grodzieńskiego sześćo-niedzielnego... MDCCLXXXIV...* (dalej – *Dyaryusz 1784*), [wydał Mateusz Tukalski-Nielubowicz], Warszawa: Drukarnia J. K. Mci i Rzeczypospolitej u XX. Piarów, 1785, p. 3. Jedynie projekt *Dekretu executionis* był przed sejmem oblatowany w księgach grodzkich, Witold Filipczak, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012, p. 119; Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmiku*, p. 47.
- 20 Wśród nich większe znaczenia miały: ratyfikacja umowy Kurlandii z Rosją (punkt 2), propozycje podniesienia pensji marszałków trybunału i wprowadzenia ich dla deputatów oraz utworzenia wart grodowych, poprawienia stanu więzień i archiwów (punkt 4) oraz utworzenia milicji grodzkich (punkt 5). Pozostałe zaś dotyczyły bieżącej polityki państwa lub tylko deklarowały potrzebę podniesienia liczby wojska (punkt 6), *Propozycje od tronu... na sejm 1784*, b. m. d.; Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmiku*, p. 40–41.
- 21 Georg Forster, *Dziennik podróży po Polsce*, in: *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, oprac. Wacław Zawadzki, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1963, t. II, p. 79. Świadczy o tym również lista mówców, którzy na sejmie mieli popierać sprawę króla, Mający mówić w interesie królewskim, AGAD, *Zbiór Popielów*, 128, k. 221; Andrzej Stroynowski, *Przeprowadzenie spłaty długów królewskich na sejmie 1784 roku*, in: *Sic erat in votes. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Rzeczpospolita w czasach nowożytnych*, red. Małgorzata Karkocha, Piotr Robak, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017, p. 363–383.

dejmowały szerszych zagadnień, z reguły skupiając się na problemach lokalnych²². Nie oznacza to jednak, by społeczeństwo litewskie nie wiązało poważniejszych nadziei z rozpoczynającym się sejmem.

Nadzieje te mogły być zrealizowane tylko dzięki wykorzystaniu roli gospodarzy sejmku, wymagającej pełnego zaangażowania całej reprezentacji litewskiej. Wyraziło się to już w wysokiej czy przynajmniej wyższej niż w Koronie, frekwencji senatorów litewskich (44,1%²³ wobec 18,2% wśród senatorów koronnych), których 15 dojechało do Grodna, co stanowiło aż 41,7% znanych z nazwiska i odnotowanych w diariuszu senatorów Rzeczypospolitej. Pozycję senatorów z Wielkiego Księstwa Litewskiego umacniała też ich wysoka aktywność oratorska, wyrażająca się wygłoszeniem 62 mów, głosów i przemówień się, co stanowiło aż 63,4% wystąpień. W rezultacie aktywność oratorska senatorów koronnych, stanowiących 58,3% obecnych w senacie, ograniczyła się do zaledwie 36,6% mów, głosów i przemówień się. Należy jednak zaznaczyć, że wpływ na tak dużą przewagę aktywności senatorów litewskich miały wystąpienia marszałka wielkiego litewskiego Władysława Gurowskiego (30 mów), który kierował pracami senatu, jak też podkanclerzego Joachima Chreptowicza (10 mów), który przemawiał też w imieniu króla. Podobnie aktywność Antoniego Giełguda wiązała się z przewodniczeniem komisji do liczenia głosów²⁴. Również w izbie poselskiej wysokie zaangażowanie wykazywali reprezentanci Wielkiego Księstwa Litewskiego²⁵, którzy stanowiąc 30,5% ogółu posłów mieli aż 240 wystąpień, czyli 46,6% ogółu wówczas wygłoszonych²⁶. Było to wynikiem wysokiej aktywności większości posłów litewskich, wśród których znalazło się zaledwie 13 milczków, podczas gdy pozostali przemawiali wielokrotnie. W gronie najaktywniejszych posłów sejmku grodzieńskiego 1784 roku, zabierających głos przynajmniej 10 razy dominowali reprezentanci Wielkiego Księstwa Litewskiego (6 spośród 10). Warto wymienić tu nazwiska tych najaktywniejszych posłów litewskich: Adam Moszczeński (11 mów), Stefan Popiel (12 mów), Michał Giełgud (14 mów), Antoni Suffczyński (15 mów), Kazimierz N. Sapieha (23 mowy) i marszałek sejmku Franciszek K. Chomiński (94 razy, chociaż najczęściej były to mowy związane z kierowaniem obradami). W sumie cała reprezentacja Litwy, zdecydowanie ustępująca liczebnością przedstawicielom Korony, zdołała osiągnąć bardzo wysoki, przekraczający 49% udział w dyskusji sejmowej. Potwierdza to tylko jej dążenie do odegrania

22 Przykładem instrukcja sejmiku mińskiego, Яўген Анішчанка, *Інкарпарацыя. Літоўская правіныця ў падзеллах Рэчы Паспалітай*, Мінск: Хурсік, 2003, p. 247.

23 W składzie senatorów Wielkiego Księstwa Litewskiego znajdowało się 4 biskupów, 11 wojewodów, 11 kasztelanów, 8 ministrów, Katarzyna Bucholc-Srogosz, *Senat stanisławowski w historiografii polskiej*, Częstochowa: Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, 2015, p. 31.

24 Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmku*, p. 164–166, 204–205.

25 Doliczam do nich również wszystkich posłów inflanckich.

26 Przyczyniła się do tego również rekordowa aktywność Chomińskiego.

specjalnej roli na tym sejmie, gdzie występowała w roli gospodarza obrad i zmierziała do przeprowadzenia interesujących ją reform²⁷.

Tak wysoka aktywność reprezentacji litewskiej wynikała nie tylko z poczucia odpowiedzialności za losy tego pierwszego w czasach stanisławowskich sejmku na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, ale również z chęci wykazania swoich talentów i rozwinięcia dalszej kariery. Z tej szansy skorzystał zwłaszcza marszałek tego sejmku, poseł piński, Franciszek Ksawery Chomiński, który dzięki wyjątkowo pomyślnemu wywiązaniu się z powierzonego zadania wszedł do senatu, zostając ostatnim wojewodą mściławskim²⁸. Jego wybór na marszałka sejmku był oczywiście wynikiem wcześniejszych uzgodnień. Dla ostatecznego wyboru istotne było przekonanie o jego predyspozycjach do pokierowania obradami tego sejmku, wyrażone przez króla w momencie rozpoczęcia prac ustawodawczych²⁹, jak też na ich zakończenie, gdy dziękował Chomińskiemu za wyjątkową skalę osiągnięć sejmku, za jego pracowitość i umiejętność prowadzenia obrad³⁰. Tak wysoka ocena sprawności marszałka pojawiła się również u obserwatorów życia politycznego, którzy szczególnie zachwycali się sposobem utrzymywania dyscypliny obrad, gdy „Co chwila słychać było uderzenie laski mające zaprowadzić *silentium*. Codziennie kilka lasek rozpada się na kawałki, dlatego marszałek ma ich pół tuzina w zapasie”³¹. Faktycznie potrafił wymusić dyscyplinę już w czasie pierwszej sesji po rozłączeniu izb³², jak też na kolejnej sesji, gdy zmusił posłów do wysłuchania aż pięćdziesięciu kilku projektów³³. Z drugiej strony, wykorzystując doświadczenie parlamentarne i prawnicze często łagodził spory, umiejętnie dążąc do osiągnięcia kompromisu³⁴. Dzięki temu decyzje sejmku często podejmowano na zasadzie powszechnej zgody, nawet w sprawach tak drażliwych, jak absolutorium dla Departamentu Wojskowego³⁵. Umiejętnie wykorzystywał do tego również możliwość zwoływania sesji prowincjonalnych.

27 Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmku*, p. 165; Idem, *Znaczenie alternatywy sejmów*, p. 121–142.

28 Władysław Konopczyński, Chomiński Franciszek Ksawery, in: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej – *PSB*), t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, p. 416–417.

29 „Znam go i wiem, że Obywatel, wiem że gorąco żąda powszechnego Dobra, ale że i samą gorliwość miarkować chce i umie, ażeby chcąc zbyt dobrze, źle nie uczynić. Będzie on pewnie mówił i zagrzewał Przechacny Stan Rycerski za Propozycjami, ode mnie podanemi”, [Stanisław August Poniatowski], *Mowa... przed rozłączeniem izb... 23 X 1784*, in: *ZMR 1784*, p. 71, 80.

30 Idem, *Mowa... 11 XI 1784*, in: *ZMR 1784*, p. 244–251. Faktycznie Chomiński wykazał ogromne zaangażowanie, chociażby zabierając głos aż 94 razy, gdy marszałek sejmku 1778 r. Ludwik Tyszkiewicz występował tylko 59 razy, Andrzej Stroynowski, *Pierwszy „wolny” sejm*, p. 64.

31 Georg Forster, *op. cit.*, p. 79.

32 Sesja XXI popołudniowa dnia 23 X 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 332.

33 Sesja XXVII dnia 30 X 1784, in: *Ibid.*, p. 433–445.

34 Po części mogło to jednak wynikać z braku głębszych przekonań, czy zarzucanej mu „letkości” charakteru, Julian Ursyn Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, wyd. Jan Dłhm, t. I, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1957, p. 111.

35 Sesja XXVII dnia 30 X 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 423–428.

Właśnie praca na sesjach prowincjonalnych pozwalała na przyspieszenie prac sejmów, ale też ułatwiała realizację celów reprezentacji litewskiej³⁶. Wspólnie z marszałkiem Chomińskim doprowadzono do tego, że zadania sesji prowincjonalnych nie ograniczyły się do przeprowadzenia wyborów sędziów sejmowych³⁷, skutecznie odwołując się do tradycji regularnego ich zwoływania³⁸. Regułą prac sejmów w izbach rozłączonych stało się przenoszenie dyskusji na sesje prowincjonalne, zwoływane przez marszałka Chomińskiego, czasem również na wnioski samych posłów, w tym z Korony³⁹. Stąd należy przypuszczać, że obok sesji wyznaczanych przez marszałka sejmów, odbywały się też robocze spotkania nieformalne, o których niestety brak jest informacji źródłowych⁴⁰. Sesje prowincjonalne były najczęściej wyznaczane na godziny poranne lub na dni wolne od obrad, a ich głównym celem miała być dyskusja nad projektami reform prawa sądowego⁴¹. Dla reprezentacji litewskiej był to powrót do tradycyjnej praktyki stanowienia praw, którego ucieleśnieniem było wydzielanie w *Volumina Legum*, aż do 1776 roku, ustawodawstwa dotyczącego Wielkiego Księstwa Litewskiego⁴². To głównie,

36 Zigmantas Kiaupa, Konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego na sejmach Rzeczypospolitej Obojga Narodów jako wyraz życia politycznego, in: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej. Studia pod redakcją Andrzeja Stroynowskiego*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013, p. 27–32; Andrzej B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustroj – społeczeństwo*, Warszawa: Campidoglio, 2013, p. 114–116; Wojciech Szczygielski, *Rola sesji prowincjonalnych*, p. 159–182. Szerzej o roli Chomińskiego w kierowaniu obradami Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmów*, p. 149–161; Idem, *Franciszek Ksawery Chomiński*, p. 85–100.

37 *Sposób obierania sędziów sejmowych*, in: *Volumina legum. Przedruk Zbioru Praw staraniem XX Pijarów* (dalej – *VL*), t. VIII, Petersburg: Nakładem i Drukiem Józefa Ohryski, 1860, p. 540; Sesja IX dnia 13 X 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 39.

38 Po okresie wysokiego znaczenia w czasach saskich nastąpiło ograniczanie ich roli w epoce stanisławowskiej, by odróżnić się w czasie Sejmu Czteroletniego, Henryk Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763. Prawo – praktyka – teoria – programy*, Poznań: Drukarnia Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1966, p. 291–293; Ryszard Łaszewski, *Sejm polski w latach 1764–1793. Studium historyczno-prawne*, Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975, p. 104–105; Wojciech Szczygielski, *Rola sesji prowincjonalnych*, p. 159–182.

39 Franciszek Ksawery Mikorski, Jan Potocki, Felicjan Starczewski, Sesja XXIX dnia 3 XI 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 477–480; Sesja XXII dnia 25 X 1784, in: *Ibid.*, p. 342–345.

40 Przemawiają za tym doświadczenia Sejmu Czteroletniego, gdy jeszcze przed rozpoczęciem obrad takie spotkania odbyły się u Radziwiłła „Panie Kochanku”, Julian Ursyn Niemcewicz, *op. cit.*, t. I, p. 300–301; [Jan Duklan Ochocki], *Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopisów przepisane i wydane*, wyd. Józef Ignacy Kraszewski, Wilno: Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopisów przepisane i wydane, t. II, wyd. Józef Ignacy Kraszewski, Wilno: Nakładem i Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1857, p. 30; Stanisław Wodzicki, *Wspomnienia z przeszłości od roku 1768 do roku 1840*, Kraków: w druk. Leona Paszkowskiego, 1873, p. 233.

41 Sesja XXII dnia 25 X 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 342–345; Sesja XXIII dnia 26 X 1784, in: *Ibid.*, p. 349–359.

42 Adolfas Šapoka, *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų unijos*. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1938, p. 86–98, 128–144, 370; Henryk Olszewski, *op. cit.*, p. 380; Zigmantas Kiaupa, *op. cit.*, p. 27–32; Andrzej B. Zakrzewski, Odrębności systemu parlamentarnego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku, in: *Rzeczpospolita w XVI–XVIII wieku. Państwo*

obok zagrożenia wyników obrad zbliżającym się końcem prac ustawodawczych, zdecydowało o przyjęciu przez sejmujących wniosku marszałka Chomińskiego o zgodę na zaaprobowanie bez dyskusji wszystkich projektów dotyczących Wielkiego Księstwa Litewskiego, przygotowanych w czasie prac sesji prowincjonalnej litewskiej⁴³. Opracowanie tych projektów nastąpiło na sesjach prowincjonalnych litewskich między 26 października a 7 listopada 1784 roku, a do ich przyjęcia doszło na ostatniej sesji w izbie poselskiej (8 XI)⁴⁴.

Dzięki wysokiej aktywności, jak też wykorzystaniu pozycji marszałka izby poselskiej i możliwości uzgadniania stanowiska na sesjach prowincjonalnych reprezentacja litewska zdołała w niespotykanej wówczas skali wpłynąć na dorobek sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Sejm ten pod względem liczby i odsetka konstytucji „litewskich” zdecydowanie górował nad pozostałymi sejmami „wolnymi” lat 1778–1786. Wyraziło się to przyjęciem aż 15 (spośród 46)⁴⁵ konstytucji odnoszących się wyłącznie do Litwy i jej mieszkańców. Prócz tego przynajmniej w 4 dalszych konstytucjach, odnoszących się do procedur sądowych, szczegółowo zabezpieczono interesy litewskie. Ta wyjątkowość skali zainteresowania sprawami litewskimi staje się szczególnie widoczna w zestawieniu z ustawodawstwem sejmów w 1782 (ani jednej konstytucji „litewskiej” wśród 10⁴⁶) i w 1786 roku (tylko 4-5 konstytucji „litewskich”, zawartych wśród 32 ustaw tego sejmu)⁴⁷. Nawet na teoretycznie litewskim sejmie warszawskim 1778 roku, obradującym pod łaską posła wileńskiego Ludwika Tyszkiewicza, przyjęto zaledwie 5 (z 32, 15,6 %) konstytucji odnoszących się wyłącznie do Litwy lub jej obywateli⁴⁸.

czy wspólnota?, red. Bogusław Dybaś, Tomasz Kempa, Paweł Hanczewski, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2007, p. 113–115; Idem, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 114–116; Robert Kołodziej, Między współpracą a partykularyzmem – Litwini na sejmach w czasach Jana III Sobieskiego, in: *Między Barokiem a Oświeceniem. Staropolski regionalizm*, red. Stanisław Achremczyk, Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2008, p. 128–129; Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmu*, p. 159–160.

43 Sesja XXIII dnia 26 X 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 349; Henryk Olszewski, *op. cit.*, p. 291–293; Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmu*, p. 160.

44 Tego dnia przyjęto cały kompleks konstytucji *Proces sądowy w Wielkim Księstwie Litewskim*, a także rozwiązanie sprawy pensji Władysława Gurowskiego oraz sukcesji praw podkomorstwa nowogrodzkiego, Sesja XXXIII dnia 8 XI 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 531–532; Sesja XI w izbie senatorskiej 8 XI 1784, in: *Ibid.*, p. 549; *Proces sądowy w Wielkim Księstwie Litewskim; Zurócenie prerogatywy podkomorstwa nowogrodzkiego dla sukcesorów U. Jana Niezabitowskiego*, in: *VL*, t. IX, p. 19–24.

45 Do tego dochodziły noty Stackelberga i Bucholtza i odpowiedzi na nie, *VL*, t. IX, p. 19–23. Liczba 46 ustaw była kwestionowana przez ks. Stefana Łuskię, który ograniczył ją do 35, łącząc część konstytucji w jedną, *Gazeta Warszawska*, 17 II 1784, nr 92.

46 Za taką można ewentualnie uznać tylko porządkową *Osoby do Komisji skarbu W. X. Litt. ex prulalitate wybrane*, in: *VL*, t. IX, p. 4.

47 Były to konstytucje nr: XXIII, XXIV, XXV, XXVI, XXXI (w tym odnosząca się do Tatarów, zamieszkałych również w Koronie), in: *VL*, t. IX, p. 38–40.

48 *VL*, t. VIII, Petersburg: Nakładem i Drukiem Józefa Ohryski, 1860, p. 575–581; Andrzej Stroynowski, *Znaczenie alternatywy sejmów*, p. 135.

Oczywiście te „litewskie” konstytucje sejmu grodzieńskiego różniły się znaczeniem. Obok ustaw o porządkowym tylko charakterze⁴⁹ znalazły się też konstytucje ważne, rozwiązujące bardzo dyskusyjne problemy, których nie zdolano rozstrzygnąć na wcześniejszych sejmach. W pierwszym rządzie dotyczyło to absolutorium Komisji Skarbowej Litewskiej, którego nie otrzymywała od 1778 roku, co tylko po części wynikało z wykrytych nieprawidłowości, ale stanowiło też element walki politycznej z wpływami podskarbiego nadwornego litewskiego Antoniego Tyzenhauza. Udzieleniem tego absolutorium była zainteresowana reprezentacja litewska, traktując je częściowo w kategoriach ambicjonalnych, jak też wpłynął na to upadek znaczenia dawnej partii Tyzenhauza, która praktycznie przestała istnieć⁵⁰. O ile sprawa tego absolutorium nie wzbudziła poważniejszej dyskusji, to gorące spory towarzyszyły określeniu stopnia winy i wymiaru kary dla podskarbiego Tyzenhauza. W tej sprawie reprezentanci Wielkiego Księstwa Litewskiego nie prezentowali w pełni jednolitego stanowiska, chociaż jeszcze w pierwszym okresie obrad sejmu w izbach połączonych marszałek Chomiński, powołując się na stanowisko króla, zalecał okazanie miłosierdzia i przedstawił sejmującym *explikację* Tyzenhauza na stawiane mu zarzuty⁵¹. Poparł go poseł oszmiański Michał Brzostowski, który też zarzucił deputacji posługiwanie się niepełnymi dokumentami⁵². Natomiast poseł brzesko-litewski Tadeusz Matuszewicz uznał wyjaśnienia litewskiego podskarbiego nadwornego Tyzenhauza za obraźliwe, bo kwestionujące decyzje poprzednich sejmów i wezwał do ich obrony⁵³. Z tą argumentacją nie zgodził się poseł brzesko-litewski Kazimierz Sapieha, uznając obronę postanowień dekretu Extra-Komisji za nieuzasadnioną i prosił o okazanie miłosierdzia dla podskarbiego Tyzenhauza i jego kasjera

49 *VL*, t. IX, p. 7–29; Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmu*, p. 123–125. Z nich jedynie sprawa spłaty długów Rzeczypospolitej należnych Radziwiłłom (Karolowi i Hieronimowi) przewijała się przez szereg sesji, budząc zniecierpliwienie klientów i przyjaciół wojewody, ale też wielu posłów litewskich (Sapieha, Giełgud, Suffczyński) i koronnych, protestujących przeciw odkładaniu decyzji aż do przyjęcia ustawy o spłacie długów króla Stanisława Augusta.

50 Kwit dla Komisji Skarbu Lit, *VL*, t. IX, p. 13; Sesja XXVIII dnia 2 XI 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 449; Sesja VII w izbie senatorskiej 2 XI 1784, in: *Ibid.*, p. 468–469; Anna Kalenkiewiczówna, Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich, in: *Księga pamiątkowa Koła Historyków Słuchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923–1933*, Wilno: Uniwersytet Stefana Batorego, 1933, p. 155; Stanisław Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, Londyn: Wydawnictwo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego, 1971, t. II, p. 175, 362–363; Idem, Z dziejów Komisji Skarbowej litewskiej w początkach panowania Stanisława Augusta (1764–1780), in: *Ateneum Wileńskie*, 1924, R. II, p. 371–408; Witold Filipczak, Kontrola Komisji Skarbu Litewskiego na sejmie z 1778 roku, in: *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*, 2000, z. 67, p. 181–199; Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmu*, p. 104–105.

51 Zarzucono mu niszczenie inicjatywy kupieckiej, przywrócenie pańszczyzny i malwersacje, skutkiem których miało zginąć 30.000 złotych, sesja XX dnia 23 X 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 250–257.

52 Sesja XX dnia 23 X 1784, in: *Ibid.*, p. 282–286. Por. Witold Filipczak, *Życie sejmikowe*, p. 575.

53 T. (W). Matuszewicz, *Głos...* 23 X 1784, in: *ZMR 1784*, p. 136–143.

Baranowicza, jako dawnych obywateli województwa brzesko-litewskiego⁵⁴. Tuż przed rozłączeniem izb również król wezwał do okazania litości podskarbiemu⁵⁵. Do sprawy wrócono już w izbie poselskiej, gdy marszałek Chomiński wniósł projekt rozwiązania sprawy Tyzenhauza, łącząc ją z absolutorium dla Komisji Skarbowej Litewskiej. Nie godził się z tym poseł wilkomierski Benedykt Morykoni⁵⁶, zaś Matuszewicz nadal protestował przeciw podważaniu wyroków sądowych, zgadzając się tylko na okazanie litości podskarbiemu⁵⁷. Projekty rozwiązania tej kwestii przez specjalną delegację sejmową zgłosił Morykoni⁵⁸. Również na kolejnej sesji toczono spór pomiędzy obrońcami podskarbiego (poseł żmudzki Stanisław Górski, wilkomierski Józef Kuszelewski, wilkomierski Morykoni) a uznającymi jego winę, bądź zwywającymi do ograniczenia wymiaru należnej mu kary (poseł oszmiański Michał Brzostowski, K.N. Sapicha)⁵⁹. Pomimo zamieszania (określonego w diariuszu mianem rumoru) ostatecznie marszałek Chomiński poddał pod głosowanie pierwotny projekt, który przyjęto wynikiem 138 do 8, zaś w senacie jednomyślnie 27 głosami. W przyjętej konstytucji podtrzymano decyzję sądu z 1780 roku, nakazującą podskarbiemu Tyzenhauzowi spłatę wszystkich zobowiązań wobec skarbu litewskiego w wysokości 602 712 zł, po uiszczeniu których mogło nastąpić zwrócenie mu zajętych dóbr. Jednocześnie jednak zwolniono go z uiszczenia kary w *tryplifikowanej* wysokości, oznaczającej konieczność zapłacenia do Skarbu Litewskiego 1 802 575 zł. Otrzymał też prawo dochodzenia tych sum od swoich byłych urzędników (Andrzejkowicza, Zdzitowieckiego, Orzeszki i Czyża), jako ponoszących główną winę za powstałe niedobory⁶⁰.

Dla reprezentantów Litwy najistotniejsze, będące też sprawdzianem umiejętności zabiegania o własne interesy, było jednak przeprowadzenie reform w funkcjonowaniu sądownictwa. Sukcesem stało się już wniesienie pewnych poprawek do obejmującej całą Rzeczpospolitą konstytucji *Dekreta executionis*, której projekt powstał jeszcze przed sejmem i był akceptowany na sejmikach poselskich⁶¹. Należy sądzić, że projekt ten ostateczną formę przybrał dopiero w toku

54 Sesja XX dnia 23 X 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 288–290.

55 Sesja XXI popołudniowa dnia 23 X 1784, in: *Ibid.*, p. 293.

56 Sesja XXIV dnia 27 X 1784, in: *Ibid.*, p. 370–373.

57 Piotr M. Pilarczyk, *Sądownictwo Komisji Skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego w sprawach skarbowych (1765–1794). Studium historycznoprawne*, Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2019.

58 Sesja XXVI dnia 29 X 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 421–422.

59 Sesja XXVII dnia 30 X 1784, in: *Ibid.*, p. 433–445; Sesja VI w izbie senatorskiej 30 X 1784, in: *Ibid.*, p. 443–444; Stanisław Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. II, p. 510 *Uspokojenie interesu Skarbu Litewskiego*, in: *VL*, t. IX, p. 12–13.

60 Sesja XXXVII dnia 30 X 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 433–435; Sesja VI w izbie senatorskiej 30 X 1784, in: *Ibid.*, p. 443–444; *Uspokojenie interesu Skarbu Litewskiego*, in: *VL*, t. IX, p. 12–13; Stanisław Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. II, p. 501–517; Zbigniew Szcząska, *Odpowiedzialność rządu w Polsce w latach 1775–1792*, in: *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1975, t. XXVII, z. 1, p. 64–78; Andrzej Stroynowski, *Znaczenie alternatywy sejmów*, p. 135–135.

61 Witold Filipczak, *Życie sejmikowe*, p. 119. Dla porównania należy zaznaczyć, że Rada Nieustają-

dyskusji sejmowej. Świadczyć o tym może informacja marszałka Chomińskiego o zapomnieniu przedstawienia sejmującym niektórych jego punktów. W rezultacie musiano przyjąć dodatkowe konstytucje, w których zawarte zostały szczegółowe wyjaśnienia i przepisy, określające zasady stosowania kondemnaty, wykonywania kary więzy oraz realizacji wyroków w sporach granicznych⁶². Dla reprezentacji litewskiej szczególnie istotne znaczenie miało ustalenie zasady, że wyroki sądów koronnych nie upoważniają do ich egzekucji w Wielkim Księstwie Litewskim⁶³. Doprowadzono też do uściślenia przepisów o udzielaniu pomocy wojskowej dla egzekucji wyroków sądowych. Przyjęto zasadę jej udzielania dopiero po pełnym wyczerpaniu drogi sądowej oraz wprowadzono obowiązek wpisywania egzekucji wojskowych z Korony i Litwy do wspólnego rejestru, prowadzonego w Departamencie Wojskowym⁶⁴.

Zasadnicze jednak znaczenie dla reprezentacji litewskiej miało przyjęcie na sejmie grodzieńskim kompletu konstytucji *Proces sądowy w Wielkim Księstwie Litewskim*. Należy tu wskazać, że w *Volumina Legum* ujęto je jako ciąg niezależnych od siebie konstytucji. Jednak chyba nie było to zgodne z intencją prawodawców, którzy – jak poseł grodzieński S. Popiel – traktowali je jako całość, chociaż z odrębnymi zatytułowanymi dziesięcioma częściami. Potwierdzeniem tego przypuszczenia jest też przedstawienie ich przez ks. Stefana Łuskinę jako jednej konstytucji⁶⁵.

Projekt tego kompleksu konstytucji mógł pojawić się jeszcze przed sejmem, ale ostateczny kształt nadano toku posiedzeń sesji prowincjonalnych litewskich, z których ostatnia odbyła się w niedzielę 7 listopada 1784 roku, w przeddzień ostatniej sesji w izbie poselskiej⁶⁶. Dzięki przyjęciu opracowanych tam rozwiązań dokonano

ca przed sejmem w 1782 r. nie przygotowała żadnych projektów, Protokół Rady Nieustającej z 10 II 1784, AGAD, tzw. Metryka Litewska, dz. VII, sygn. 49, k. 52v; Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmu*, p. 41.

62 *Proces dostatecznie otrzymany tak ma być rozumiany i Illegalność procesu tym sposobem ma być rozumiana*, in: *VL*, t. IX, p. 17–19; Sesja XXV dnia 28 X 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 379–386; Sesja IV w izbie senatorskiej 28 X 1784, in: *Ibid.*, p. 402–403.

63 *Przystosowanie resztującej ustawy do dekretów executionis*, in: *VL*, t. IX, p. 19; Sesja XXX dnia 4 XI 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 498–499; Sesja IX w izbie senatorskiej 4 XI 1784, in: *Ibid.*, p. 509.

64 *Warunek dla Wielkiego Księstwa Litewskiego*, in: *VL*, t. IX, p. 19; Sesja XXXIII dnia 8 XI 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 531–532; Sesja XI w izbie senatorskiej 8 XI 1784, in: *Ibid.*, p. 549; Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmu*, p. 132.

65 *Gazeta Warszawska*, 17 II 1784, nr 92; Sesja XXIII dnia 6 XI 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 525–526; Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmu*, p. 135.

66 Sesja XXXII dnia 6 XI 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 528–531. Protokołów tych sesji niestety nie znamy i w rezultacie nie można określić grona autorów konstytucji. Nie ma takich wskazówek też w innych źródłach i dlatego należy odrzucić sugestię, że główną rolę mógł odegrać Joachim Chreptowicz (Jarosław Iwaszkiewicz, Chreptowicz Joachim Litawor, in: *PSB*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, p. 442). O ich pisaniu w toku dyskusji świadczy niedopracowany charakter niektórych rozwiązań, przez co konstytucja *Pozwy* została uchylona w 1786 r., *O pozwach w Wielkim Księstwie Litewskim*, in: *VL*, t. IX, p. 38–39.

istotnego uporządkowania zasad przebiegu procesu sądowego w Litwie, regulując go w zakresie składania manifestów i remanifestów oraz pozwów⁶⁷, poprzez ustalenie obowiązku zgłaszania kondemnaty w sądzie⁶⁸, wprowadzenie odpowiedzialności sędziów Trybunału (łącznie z karą więzy) za próby przeciągania spraw⁶⁹, określenie obowiązku posiadania przez adwokatów i pełnomocników pisemnego upoważnienia swoich klientów⁷⁰, uściślenie porządku pracy sądów oraz urzędników, nakazując zakończenie rozpatrywania spraw już na pierwszym posiedzeniu⁷¹. W tym zakresie szczególne znaczenie miało uregulowanie prac Trybunału Litewskiego⁷² oraz sądów grodzkich i ziemskich⁷³. Przyjęcie tych rozwiązań nie oznaczało zasadniczej reformy, a tylko poprawę sądownictwa litewskiego, głównie Trybunału, usuwając jego wady⁷⁴.

Projekt tego kompleksu konstytucji, opracowany przez sesję prowincjonalną litewską, miał być przyjęty przez sejmujących bez dyskusji, ale w momencie przedstawiania go Sapieha zgłosił jeszcze wniosek o jego uzupełnienie o zasadę tajnego głosowania przy podejmowaniu decyzji przez Trybunał⁷⁵. Jego argumentacja o potrzebie zabezpieczenia uczciwości procesu zyskała poparcie wielu posłów litewskich (Michał Giełgud) i koronnych, którzy wezwali do rozciągnięcia tej zasady na całą Rzeczpospolitą. I to ich głosy zdecydowały o losach tej poprawki i jej włączeniu do tekstu konstytucji, chociaż sam Sapieha odstąpił od jej popierania w imię zaoszczędzenia czasu obrad. Ostatecznie projekt sesji prowincjonalnej litewskiej, po rezygnacji ze sprzeciwu posła wołyńskiego Wojciecha Pinińskiego, został jednomyślnie przyjęty przez izbę poselską i senat⁷⁶.

Tak sprawne przyjęcie kompleksu konstytucji sądowych (wraz z rozwiązaniem pretensji Władysława Gurowskiego i drobniejszych spraw) na ostatniej sesji w izbie poselskiej potwierdziło skuteczność prac sesji prowincjonalnych, gdzie

67 *Proces sądowy w Wielkim Księstwie Litewskim. Manifesta i remanifesta i Pozwy*, in: *Ibid.*, t. IX, p. 19–20; Sesja XXXIII dnia 8 XI 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 531–532; Sesja XI w izbie senatorskiej 8 XI 1784, in: *Ibid.*, p. 549.

68 *Kondemnaty*, in: *VL*, t. IX, p. 20.

69 *Kadencji sądów ubezpieczenie*, in: *Ibid.*, t. IX, p. 20.

70 *U.U. Patronowie*, in: *Ibid.*, t. IX, p. 20–21.

71 *Sesje sądowe*, in: *Ibid.*, t. IX, p. 21; *Inkwizycje, kalkulacje i weryfikacje*, in: *Ibid.*, t. IX, p. 21.

72 *Trybunał główny Wielkiego Księstwa Litewskiego kola ziemskiego*, in: *Ibid.*, t. IX, p. 21–22; *Trybunał duchowny Wielkiego Księstwa Litewskiego*, in: *Ibid.*, t. IX, p. 22.

73 *Sądy grodzkie i ziemskie województwa trockiego*, in: *Ibid.*, t. IX, p. 21–23.

74 Adam Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018; idem, *Activities of the Lithuanian Supreme Tribunal in the latter half of the 18th century: application of the nobility law*. Summary of Doctoral Dissertation. Humanities, History (05 H); Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.

75 K. N. Sapieha chciał wprowadzenia zasady trzykrotnego głosowania (dwa jawne i tajne) oraz odraczania wyroku do kolejnego trybunału przy równości głosów, Andrzej Stroynowski, *Obrazy sejmów*, p. 118.

76 *Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego kola ziemskiego*, in: *VL*, t. IX, p. 22; Sesja XXXIII dnia 8 XI 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 531–532; Sesja XI w izbie senatorskiej 8 XI 1784, in: *Ibid.*, p. 549.

można było uzgadniać stanowiska i przygotowywać projekty najistotniejszych dla Wielkiego Księstwa Litewskiego rozwiązań⁷⁷. Te doświadczenia z 1784 roku stały się podstawą do upowszechnienia taktyki prowadzenia reform w oparciu o sesje prowincjonalne w trakcie Sejmu Czteroletniego⁷⁸. Pozwoliło to bowiem również na podkreślenie podmiotowości Litwy i umocnienie zasad unii lubelskiej⁷⁹. Przyczyniła się do tego też szeroko rozwijana inicjatywa ustawodawcza posłów litewskich, z których niektórzy, jak Kazimierz Sapieha⁸⁰, składali nawet po kilka projektów na jednej sesji. Również marszałek Chomiński składał projekty w imieniu sesji prowincjonalnych, króla czy na wezwanie posłów (zwłaszcza w sprawie przygotowania odpowiedzi na noty Otto Magnusa Stackelberga i Ludwiga Buchholtza⁸¹). Spośród reprezentantów Wielkiego Księstwa Litewskiego swoje projekty zgłosili: Benedykt Morykoni, Adam Moszczeński, Józef Plater, Adam Szukiewicz, Adam Woyniłowicz, chociaż niektóre z nich zostały pominięte w dyskusji, jak Antoniego Suffczyńskiego i Hieronima Radziwiłła⁸².

Jak już wskazano, reprezentanci Wielkiego Księstwa Litewskiego, stanowiący zdecydowaną mniejszość wśród sejmujących, wykazali też wyjątkową aktywność oratorską, wyrażającą się 49% udziału w dyskusji sejmowej. Pozwoliło to na forswanie swoich poglądów i projektów rozwiązań. Do skuteczności tych starań przyczyniło się też zupełnie wyjątkowe na tym sejmie ograniczenie sporów politycznych oraz okazanie gotowości do poszukiwania porozumienia i kompromisu. Wyraziło się to chociażby w braku sprzeciwu izby poselskiej wobec projektu spłaty długów Stanisława Augusta⁸³. Wówczas okazało się też, że najczęściej nie ma większych różnic poglądów pomiędzy czołowymi opozycjonistami⁸⁴ a litewskimi regalistami, jak

77 Sesja XXXIII dnia 8 XI 1784, in: *Ibid.*, p. 531–532; Sesja XI w izbie senatorskiej 8 XI 1784, in: *Ibid.*, p. 549. Było to zgodne z dawną praktyką, Zigmantas Kiaupa, *op. cit.*, p. 28–29; Andrzej Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie*, p. 111–112.

78 Wojciech Szczygielski, *Rola sesji prowincjonalnych*, p. 159–182.

79 Waclaw Uruszczak, *Historia państwa i prawa polskiego*, t. I: 966–1795, wyd. 2, Warszawa: Wolters Kluwer, 2013, p. 207.

80 Sesja XXI popołudniowa dnia 23 X 1784, in: *Dyaryusz 1784*, p. 328–331.

81 Sesja XXXI dnia 5 XI 1784, in: *Ibid.*, p. 515–516; Sesja XXXIII dnia 8 XI 1784, in: *Ibid.*, p. 532–533.

82 Sesja XXVI dnia 29 X 1784, in: *Ibid.*, p. 419–420; Sesja XXIX dnia 3 XI 1784, in: *Ibid.*, p. 476–477, 480–482; Sesja XXXIII dnia 8 XI 1784, in: *Ibid.*, p. 542–544; Józef Plater, *Mowa... 6 XI 1784*, in: *ZMR 1784*, p. 260–262; Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmu*, p. 138–139.

83 Ten brak sprzeciwu zaowocował natychmiastowym przyjęciem konstytucji o spłacie zobowiązań Rzeczypospolitej wobec Radziwiłłów, Andrzej Stroynowski, *Przeprowadzenie spłaty długów*, p. 363–383.

84 Na tym sejmie Sapieha wykazywał wyjątkowo kompromisową postawę, Witold Filipczak, Polityczna rola Elżbiety z Branickich Sapieżyny w latach 1783–1784, in: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*, t. I: *Sapiehowie*, red. Tomasz Ciesielski i Mariusz Sawicki, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2018, p. 210–212; Andrzej Stroynowski, *Meandry kariery*, p. 142–158.

Antoni Suffczyński⁸⁵ czy Michał Giełgud⁸⁶. W efekcie cała reprezentacja litewska mogła zjednoczyć swoje siły i wykorzystać wyjątkową okazję obrad w Grodnie do realizacji interesów Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego obywateli. Przyczyniło się to też do wyjątkowo dużego dorobku ustawodawczego sejmu grodzieńskiego. Te doświadczenia z 1784 roku stały się podstawą do upowszechnienia w trakcie Sejmu Czteroletniego taktyki prowadzenia reform w oparciu o sesje prowincjonalne⁸⁷, co też umacniało poszanowanie praw Wielkiego Księstwa Litewskiego⁸⁸. Wówczas też, głównie dzięki postawie marszałka konfederacji litewskiej Sapiehy, doszło do jednomyślnego przyjęcia 20 października 1791 roku *Zaręczenia Wzajemnego Obojga Narodów*, co zaowocowało udzieleniem przez szlachtę litewską najsilniejszego poparcia dla Konstytucji 3 maja w czasie referendum lutowego w 1792 roku⁸⁹.

Źródła drukowane i literatura

- Dyaryusz Sejmu wolnego Ordynaryjnego grodzieńskiego szesćcioniedzielnego... MDCCLXXXIV*, [wydał Mateusz Tukalski-Nielubowicz], Warszawa: Drukarnia J. K. Mci i Rzeczypospolitey u XX. Piarów, 1785.
- Dyaryusz Sejmu Wolnego Ordynaryjnego Warszawskiego szesćcioniedzielnego Roku Pańskiego MDCCLXXX dnia 2 miesiąca października odprawiającego się*, [wyd. Stanisław Badeni], Warszawa: w Drukarni Nadwornej Jego Królewskiej Mości, [1780].
- Dziennik Czynności Seymu Głównego Ordynaryjnego Warszawskiego pod Związkiem Konfederacji Obojga Narodów agitującego się 1791*, b. m. d.
- Naruszewicz Adam Stanisław, *Dyaryjusz podróży Jego Królewskiej Mości na sejm grodzieński*, wyd. Magdalena Bober-Jankowska, Warszawa: Instytut Badań Literackich, 2008.
- Niemcewicz Julian Ursyn, *Pamiętniki czasów moich*, wyd. Jan Dihm, t. I, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1957.
- [Ochocki Jan Duklan], *Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopisów przepisane i wydane*, t. II, wyd. Józef Ignacy Kraszewski, Wilno: Nakładem i Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1857.
- Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, oprac. Waclaw Zawadzki, t. II, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1963.
- [Siarczyński Antoni], *Dzień Trzeci Maja Roku 1791*, Warszawa: Michał Gröll, [po 3 maja 1791 r.].
- Volumina legum. Przedruk Zbioru Praw staraniem XX Pijarów*, t. VIII, Petersburg: Nakładem i Drukiem Jozefata Ohryski, 1860.
- Volumina legum*, t. IX, Kraków: Wydawnictwo Komisji Prawniczej Akademii Umiejętności w Krakowie, 1889.
- Wodzicki Stanisław, *Wspomnienia z przeszłości od roku 1768 do roku 1840*, Kraków: w druk. Leona Paszkowskiego, 1873.
- Zbiór mów różnych w czasie szesćcioniedzielnego sejmu grodzieńskiego Roku 1784 mianych*, Warszawa, 1785.

85 Tylko raz wystąpił przeciw opozycyjnemu projektowi Kajetana Kurdwanowskiego, by następnie poprzeć wniosek Józefa Zajączka o przedłużenie obrad sejmu, Adam Danilczyk, *Suffczyński Antoni*, in: *PSB*, t. XL, Warszawa-Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2000–2001, p. 368.

86 Skupiał się na prezentowaniu interesów Litwy i tylko raz wystąpił w obronie Rady Nieustającej, by wkrótce spierać się z marszałkiem Chomińskim, Andrzej Stroynowski, *Obrady sejmu*, p. 191.

87 Wojciech Szczygielski, *Rola sesji prowincjonalnych*, p. 159–182.

88 Waclaw Uruszcak, *Historia państwa*, p. 207.

89 Wojciech Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe*, p. 395–396.

- Bardach Juliusz, Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska, in: *Przegląd Historyczny*, 1991, t. LXXXII, z. 3–4, p. 383–409.
- Bardach Juliusz, Konstytucja 3 Maja i Zarządzenie Wzajemne Obojga Narodów 1791 roku, in: *Konstytucja 3 Maja 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001, p. 5–56.
- Bucholc-Strogosz Katarzyna, *Senat stanisławowski w historiografii polskiej*, Częstochowa: Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, 2015.
- Danilczyk Adam, Suffczyński Antoni, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XL, Warszawa-Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2007, p. 368.
- Demiński Bronisław, *Polska na przełomie*, Warszawa-Lwów-Poznań: Nakładem H. Altenberga, 1913.
- Dihm Jan, *Trzeci maj*, Kraków: Wydawnictwo Literacko-Naukowe, 1932.
- Filipczak Witold, Kontrola Komisji Skarbu Litewskiego na sejmie z 1778 roku, in: *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica*, 2000, z. 67, p. 181–199.
- Filipczak Witold, *Polityczna rola Elżbiety z Branickich Sapiehowej w latach 1783–1784*, in: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*, t. I: *Sapiehowie*, red. Tomasz Ciesielski i Mariusz Sawicki, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2018, p. 203–226.
- Filipczak Witold, Uwagi o funkcjonowaniu „wolnych” sejmów okresu Rady Nieustającej (1778–1786), in: *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. Juliusz Bardach, Wanda Sudnik, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1995, p. 117–126.
- Filipczak Witold, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780–1786*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012.
- Iwaskiewicz Jarosław, Chreptowicz Joachim Litawor, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, p. 442.
- Kalenkiewiczówna Anna, Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich, in: *Księga pamiątkowa Kola Historyków Sluchaczy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie 1923–1933*, Wilno: Uniwersytet Stefana Batorego, 1933, p. 121–155.
- Kiaupa Zigmantas, Konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego na sejmach Rzeczypospolitej Obojga Narodów jako wyraz życia politycznego, in: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej. Studia pod redakcją Andrzeja Stroynowskiego*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013, p. 27–32.
- Kołodziej Robert, Między współpracą a partykularyzmem – Litwini na sejmach w czasach Jana III Sobieskiego, in: *Między Barokiem a Oświeceniem. Staropolski regionalizm*, red. Stanisław Achremczyk, Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2008.
- Konopczyński Władysław, Chomiński Franciszek Ksawery, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, p. 416–417.
- Konopczyński Władysław, *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1948.
- Kościalkowski Stanisław, *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, Londyn: Wydawnictwo Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego, 1971.
- Kościalkowski Stanisław, Z dziejów Komisji Skarbowej litewskiej w początkach panowania Stanisława Augusta (1764–1780), in: *Ateneum Wileńskie*, 1924, R. II, p. 371–408.
- Łaszewski Ryszard, *Sejm polski w latach 1764–1793. Studium historyczno-prawne*, Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975.
- Malec Jerzy, *Szkice z dziejów federalizmu i myśli federalistycznej w czasach nowożytnych*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999.
- Malec Jerzy, Zarządzenie Wzajemne Obojga Narodów – w 220. rocznicę uchwalenia, in: *Studia Iuridica Toruniensia*, 2011, t. 10, p. 147–166.
- Michalski Jerzy, Sprawa przymierza polsko-rosyjskiego w dobie aneksji Krymu, in: Michalski Jerzy, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. I: *Polityka i społeczeństwo*, Warszawa: Stentor, 2007, p. 420–448.
- Olszewski Henryk, *Sejm Rzeczypospolitej oligarchii 1652–1763. Prawo – praktyka – teoria – programy*, Poznań: Drukarnia Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1966.
- Pilarczyk Piotr M., *Sądownictwo Komisji Skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego w sprawach skarbowych (1765–1794). Studium historyczno-prawne*, Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2019.

- Rostworowski Emanuel, *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957.
- Šapoka Adolfas, *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų unijos*, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1938.
- Stankevič Adam, *Activities of the Lithuanian Supreme Tribunal in the latter half of the 18th century: application of the nobility law*, Summary of Doctoral Dissertation. Humanities, History (05 H), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.
- Stankevič Adam, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.
- Stroynowski Andrzej, „*Wieczory sejmowe*”. *Studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa: Wydawnictwo AJD, 2013.
- Stroynowski Andrzej, Franciszek Ksawery Chomiński – przedstawiciel elity politycznej czasów stanisławowskich, in: *Między Barokiem a Oświeceniem. Ignacy Krasicki i jego czasy*, red. Stanisław Achremczyk, Emilia Figura-Oselkowska, Jerzy Kielbik, Olsztyn: Instytut Północny im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 2021, p. 85–100.
- Stroynowski Andrzej, Kazimierz Nestor Sapieha – talent parlamentarny XVIII wieku, in: *Historia na źródłach oparta. Studia ofiarowane Profesorowi Tadeuszowi Srogoszowi w 65. rocznicę urodzin*, red. Andrzej Stroynowski, Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, 2017, p. 681–696.
- Stroynowski Andrzej, Kazimierz Nestor Sapieha, jako marszałek konfederacji litewskiej 1788–1792, in: *Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура*, уклад. А.А. Скепін, Мінск: Беларуская навука, 2017, p. 491–502.
- Stroynowski Andrzej, *Konstytucja 3 maja 1791 roku – 1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucija – The Constitution of May 3rd, 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021.
- Stroynowski Andrzej, *Konstytucja 3 maja 1791 roku / The constitution of may 3rd, 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021.
- Stroynowski Andrzej, *Obrady sejmu grodzieńskiego 1784 roku. Studium z dziejów kultury parlamentarnej*, Częstochowa: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, 2020.
- Stroynowski Andrzej, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź: Wyższa Szkoła Studiów Międzynarodowych, 2005.
- Stroynowski Andrzej, Pierwszy „wolny” sejm stanisławowski 1778 roku, in: *Acta Universitatis Lodzianensis*, Folia Historica 18, 1984, p. 35–66.
- Stroynowski Andrzej, Problem odrębności litewskiej w obradach sejmów lat 1778–1786, in: *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI–XVIII wiek*, red. Tomasz Ciesielski, Anna Filipczak-Kocur, Warszawa-Opole: Wydawnictwo DiG, 2008, p. 125–141.
- Stroynowski Andrzej, Przeprowadzenie spłaty długów królewskich na sejmie 1784 roku, in: *Sic erat in votes. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Rzeczpospolita w czasach nowożytnych*, Małgorzata Karkocha, Piotr Robak, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017, p. 363–383.
- Stroynowski Andrzej, Reprezentanci Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasie uchwalania Konstytucji 3 Maja, in: *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica*, 1991, z. 41, p. 4–5.
- Stroynowski Andrzej, *Rola Michała Hieronima Radziwiłła w obradach sejmu rozbiorowego 1773–1775*, in: *Origines, fontes et narrationes – pośród kręgów poznania historycznego. Prace ofiarowane Profesorowi Marcelemu Antoniewiczowi w 65. rocznicę urodzin*, red. Marek Cetwiński, Maciej Janik, Marek Nita, Częstochowa: im. Stanisława Podobińskiego Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza, 2018, p. 445–455.
- Stroynowski Andrzej, Znaczenie alternatywy sejmów dla Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce stanisławowskiej, in: *Przegląd Nauk Historycznych*, 2018, R. XVII, nr 1, p. 121–142.
- Szcząska Zbigniew, Odpowiedzialność rządu w Polsce w latach 1775–1792, in: *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1975, t. XXVII, z. 1, p. 64–78.
- Szczygielski Wojciech, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1994.

- Szczygielski Wojciech, *Rola sesji prowincjonalnych w początkach obrad Sejmu Wielkiego*, in: *Konstytucja Stanów Zjednoczonych Ameryki. Reminiscencje w 220. rocznicę uchwalenia*, red. Jolanta A. Daszyńska, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2009, p. 159–182.
- Szwed Wiaczesław, Grodzieńskie sejmy Rzeczypospolitej, in: *Białostoczczyzna*, 1998, t. 1, p. 30–35.
- Uruszczak Waclaw, *Historia państwa i prawa polskiego*, t. I: 966–1795, wyd. 2, Warszawa: Wolters Kluwer, 2013.
- Uruszczak Waclaw, Ustawy okołokonstytucyjne Sejmu Wielkiego z 1791 i 1792 roku, in: *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2013, t. VI, z. 3, p. 247–258.
- Zakrzewski Andrzej B., Odrębności systemu parlamentarnego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku, in: *Rzeczpospolita w XVI–XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?*, red. Bogusław Dybaś, Tomasz Kempa, Paweł Hanczewski, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2007, p. 107–128.
- Zakrzewski Andrzej B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustroj – społeczeństwo*, Warszawa: Campidoglio, 2013.
- Zielińska Zofia, Sejmy polskie z lat 1764–1786, in: *Parlamentaryzm w Polsce we współczesnej historiografii*, red. Juliusz Bardach, Wanda Sudnik, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1995, p. 107–116.
- Анішчанка Яўген, *Інкарпарацыя. Літоўская правінцыя ў падзеллах Рэчы Паспалітай*, Мінск: Хурсік, 2003.
- Страйноўскі Андэжэй, Сойм у Горадні ў 1784 г. Аб’яднаныя пасяджэнні палат 6–23 кастрычніка 1784 г., in: *Arche*, 2017, № 2 (152), p. 199–224.
- Страйноўскі Андэжэй, Скліканне першага пры Станіславу Аўгусту Панятоўскім сойма ў Горадні ў 1784 годзе, in: *Arche*, 2014, № 11 (132), p. 251–274.

ANDRZEJ STROYNOWSKI – profesor, doktor habilitowany, kierownik Pracowni Historii Nowożytniej w Instytucie Historii Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie. Specjalizuje się w dziejach parlamentaryzmu polskiego, kultury i wychowania oraz biografistyki XVI–XVIII w.

E-mail: andrzej.stroynowski@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4747-3636

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS ATSTOVŲ INDELIS Į 1784 M. GARDINO SEIMO TEISĖKŪRĄ

ANDRZEJ STROYNOWSKI

Čenstakavos Jano Długoszo universitetas

1784 m. Gardino seimo teisėkūros pasiekimai iš ankstesnių Abiejų Tautų Respublikos seimų išsiskyrė jame inicijuotų reformų gausa. Kitas išskirtinis šio Seimo aspektas buvo tai, kad jame priimta daugiausia Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei skirtų įstatymų. Tai įgyvendinti buvo įmanoma tik dėl ypatingo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių aktyvumo Seime. Lietuvos atstovai rodė norą pasiekti kompromisą svarstomais klausimais ir taip išvengti tuo metu parlamentinei veiklai būdingo politinio susiskaldymo. 1784 m. Seimo sesijose įgyta patirtimi Lietuvos pasiuntiniai neabejotinai pasinaudojo ir 1788–1792 m. Varšuvoje susirinkusiame Ketverių metų seime.

Dėl visų pasiuntinių vienodos pozicijos ir sutarimo sprendžiant svarbiausias šalies problemas Seime, Lietuvos atstovams pavyko apginti ir įtvirtinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės interesus. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių vieningumas atsiskleidė dar 1788 m., kai vienbalsiai buvo pritarta kariuomenės padidinimui iki 100 tūkst. karių. Tačiau esminę reikšmę šis vieningumas turėjo priimant Gegužės 3 d. konstituciją. Kaip parodė 1792 m. vasario mėnesį surengtas referendumas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija Konstituciją parėmė netgi aktyviau nei Lenkijos bajorija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių veikla Seime ir vieninga laikysena turėjo esminės įtakos visam 1791–1792 m. konstitucinės teisės aktų rengimo procesui. Dėl to 1791 m. spalio 20 d. Seime buvo priimtas Abiejų Tautų tarpusavio įžadas, įtvirtinęs unijinės valstybės principų laikymąsi ateityje.

Reikšminiai žodžiai: Ketverių metų seimas, Abiejų Tautų tarpusavio įžadas, 1784 m. Gardino seimas, Abiejų Tautų Respublikos parlamentarizmas.